

NUTQ – FIKR BAYON QILISHNING ASOSIY VOSITASI SIFATIDA

Tolipova Asila Qahramon qizi

*Andijon davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim
yo'nalishi talabasi, Andijon sh. Do'stlik ko'cha 4 uy.*

Anotatsiya: Ushbu maqolada nutq-fikr bayon qilishning asosiy vositasi ekanligining nazariy asoslari yoritilgan. Shu bilan birga, o'quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari keng ko'lamda o'rganilgan.

Kalit so'zlar: O'quvchilar, nutq, nutq madaniyati, ta'lim, tarbiya, shakllantirish, o'ziga xoslik, xususiyat.

Ta'limdan asosiy maqsad bolalarga bilim berishgina emas, balki bilim olish yo'llarini o'rganish, ularni ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish demakdir. Yangicha ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda ona tilini o'qitish mazmunini takomillashtirish, darslarni jahon andozalariga mos ravishda tashkil qilish o'quvchilar faolligini oshiradigan muhim omillardan hisoblanadi.

Nutqiy faoliyatda har bir til hodisasining o'z o'rni, o'z vazifasi bor. O'quvchilar til imkoniyatidan vaziyatga qarab foydalanish malakasiga ega bo'lishlari o'z fikrini ifodalashga, zarur bo'lgan so'z va gap shakllari, ibora va tasviriy ifodalarni tanlay va qo'llay bilishlari davr talabidir. Ona tilidan dars beruvchi o'qituvchi haqiqiy ijodkor bo'lishi, ta'lim jarayonida o'quvchining mavzuni tinglash, anglash, erkin va mustaqil fikrlash, qiyoslash, farqlash, alohidaliklarga ajratish va tasnif qilishga yo'naltirilgan faoliyatni rag'batlantirishi, o'z fikri, g'oyalari o'zgalarga yetkaza bilish, ko'nikma va malakalarining shakllanishini nazorat qilishi, boshqarishi darkor. Bu narsa boshlang'ich sinflardan oq shakllantirilishi lozim.

Nutq faoliyati insonning kundalik turmushi va turli sohalardagi faoliyati davomida vujudga keladigan, boshqa odamlar bilan muloqotga kirishish ehtiyojini qondirishni taminlovchi muhim jarayondir. Nutq faoliyatlarining bajarilishi ikkiga: og'zaki nutqqa, yozma nutqqa bo'linadi. Ma'lumot olish tinglab tushunish, o'qish orqali amalga oshsa, ma'lumot berish, gapirish va yozma nutq orqali amalga oshadi.¹

Ushbu faoliyatning eng oddiy usullarini odam bolalik chog'ida kattalar bilan muloqotga kirishish orqali egallaydi.

Nutq faoliyatini amalga oshirish qobiliyati bolaning aqliy jihatdan rivojlanish jarayonida takomillasha boradi. Bu qobiliyatning takomillashishi ikki yo'nalishda amalga oshadi.

¹ A.G'ulomov, B.Qobilov. Nutq o'stirish mashg'ulotlari. Toshkent. "O'qituvchi", 1995,7-bet.

Birinchiidan, nutq faoliyati kundalik turmush bilan bog'liq muloqotlarni amalga oshirish vositasi sifatida mustahkamlanib boradi.

Ikkinchiidan, bu faoliyat insonning turli sohalardagi faoliyati jarayonida paydo bo'ladigan muloqot ehtiyojini qondiruvchi vosita sifatida shakllana boshlaydi. Nutq faoliyatining kundalik muloqotni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan qobiliyatlar tabiiy sharoitda ham yetarli darajada rivojlanaveradi. Ammo, nutq faoliyati insonning turli sohalardagi faoliyatida, ayniqsa, aqliy mehnat jarayonida yuzaga keladigan muloqotni ta'minlay oladigan darajada yetkazish uchun maxsus ta'limni joriy qilish zarurati tug'iladi. Mana shu ishni amalga oshirish o'rta maktabning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Madaniyat sirlari ham avvalo ona itli mashg'ulotlarida – til hodisalarini o'rgatish jarayonida singdiriladi. Sinf dan tashqari mashg'ulotlarda bolalarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr maxsulini nutq sharoitida mos ravishda og'zaki shakllarda to'g'ri ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, til sezgirligini tarbiyalashga xizmat qilmog'i lozim. Bu ona tili o'qitishning asosiy maqsadidir. Odam nutq yordamida o'zining fikrlari, his-tuyg'ulari, istaklarini bayon etadi va boshqalarning fikrlari, his-tuyg'ulari, istaklarini anglab oladi. Inson nutqi rang-barang. Do'stlarning suhbatlari ham, so'zlayotgan kishining chaqirishi ham, san'atkorning sahnadagi monologi ham ,o'quvchining sinfdagi javobi ham nutqning bir ko'rinishidir.

Sharoitga qarab nutq turli xilda namoyon bo'ladi. U ba'zan istak-tilak, ba'zan chaqiriq-murojaat, ba'zan esa inson quvonchi yoki ruhiy iztirobi shaklida ifodalanadi. Nutq ichki va tashqi ko'rinishlarga ega. Ichki nutq odamning o'z ichida gapiradigan passiv nutqi bo'lib, u ikkinchi kishining ishtirokini talab etmaydi.

Shuning uchun ham bu nutq o'z-o'ziga qaratilgan nutq sanaladi va uni nazorat qilib bo'lmaydi. Ichki nutq og'zaki va yozma nutqning asosi sifatida xizmat qiladi. Shuning uchun ona tilini o'qitish jarayonida ichki nutqni rivojlantirishga ham alohida e'tibor berishga to'g'ri keladi. O'quvchilarga bayon qilinadigan fikrni o'z aqliy faoliyat jarayonidan o'tkazish, uni fikran bir joyga to'plash ichki nutqning rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Tashqi nutq boshqalarga qaratilgan va nazorat qilish mumkin bo'lgan faol nutq bo'lib, u og'zaki va yozma ko'rinishlarga ega.

Og'zaki nutq odamdagi tovushli so'zlashuv nutqi bo'lib, bu nutq ko'proq ohang va turli imo-ishoralar bilan aloqadordir. O'quvchi og'zaki nutqda ko'proq sodda gaplarni qo'llaydi u o'z suhbatdoshiga nimanidir ko'rsatish uchun mantiqiy urg'udan foydalanib, ma'lum bir so'zni alohida ta'kidlash, mimika, ko'z, qo'l, bosh harakati bilan anglatishi mumkin.

Yozma nutq esa harf va so'zlarning ma'lum qonuniyat asosida o'zaro birikuvi, tinish belgilari, turli ajratishlar: abzatslar, paragraflar va gaplarni grammatik jihatdan

aniq va tushunarli bayon etish orqali ro'yobga chiqadi. Yozma nutq ham og'zaki nutq singari monologik va dialogik shakllarda bo'lishi mumkin.²

Monologik nutq bir kishining boshqalarga qaratilgan nutqi hisoblanadi va hikoya qilish, xabar berish, o'qilganini qayta so'zlab berish, o'zi savol berib, o'zi javob berish shaklida namoyon bo'ladi.

Dialogik nutq esa ikki va undan ortiq kishi o'rtasida amalga oshirildi. Ta'lim jarayonida ko'pincha dialogning keng tarqalgan ko'rinishi suhbatdan foydalaniladi. Bu odatda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqatdir. Nutqning bu ko'rinishi tugallangan jummalardan foydalanishi bilan ajralib turadi.

Nutqning ikkinchi turi yozma nutqdir. Yozma nutqni rivojlantirish og'zaki nutqqa qaraganda ancha murakkab jarayon sanaladi. Chunki u o'quvchidan grammatik va mazmun jihatdan to'g'ri jumla qurishni har bir so'zni o'z o'rnida to'g'ri qo'llashni, fikrini ixcham, izchil, ifodali, uslub jihatidan sodda va ravon ifodalashni, bayon qilingan fikrlar asosida xulosalar chiqarishni talab etadi.

Ohangdorlik ham o'quvchi nutqiga qo'yiladigan muhim talablardan biridir. Ohang o'quvchi nutqining tasirchanligini oshirish vositalaridan biridir. Shuning uchun She'riy asarlar, nasriy parchalarni ohangdorlikka amal qilgan holda o'qiy olishi malakasi ham o'quvchi nutqiga qo'yiladigan asosiy talablardan biri sanaladi. Nutqqa qo'yiladigan yana bir muhim talab uning soddaligi va sofligidir. Sodda nutq avvalo tushunarli bo'ladi. Nutqning tushunarli bo'lishi, bir tomondan, fikrni lo'nda, aniq bayon qilish, tushunarli bo'lmagan g'aliz jummalardan saqlanishda namoyon bo'lsa, ikkinchi tomondan tinglovchining tayyorgarlik darajasiga ham bog'liqdir.

Demak, o'quvchi fikrini ham sodda, ravon bayon qilish, ham o'zgarlar fikrining mohiyatini anglab, uni tushunishi imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Birinchi sinflarning nutqini o'stirishda ularga She'r, maqol, topishmoq, hikoya, ertaklarni o'rgatish yaxshi samara beradi. O'quvchi she'r yodlab, shu she'ni aytish davomida ham o'z nutqini oshira boradi. Maqol aytib, topishmoqlar aytib nutqlarini oshiradilar. Maqollarning tarbiyaviy ahamiyati juda kattadir. Hikoya va ertaklarni o'qib berish bilan birga o'quvchilarga ularni tushunganicha so'zlatish kerak. Bu usul ularni nutqini oshirishda yaxshi samara beradi. Rasm asosida hikoyalar tuzdirish ham yaxshi natija beradi.

Nutq faoliyati insonning kundalik turmushi va turli sohalardagi faoliyati davomida vujudga keladigan, boshqa odamlar bilan muloqotga kirishish ehtiyojini qondirishni ta'minlovchi muhim jarayondir. Nutq faoliyatlarining bajarilishi ikkiga: og'zaki nutqqa, yozma nutqqa bo'linadi. Ma'lumot olish tinglab tushunish, o'qish orqali amalga oshsa, ma'lumot berish, gapirish va yozma nutq orqali amalga oshadi.

² A.G'ulomov, B.Qobilov. Nutq o'stirish mashg'ulotlari. Toshkent. "O'qituvchi", 1995, 8-bet.

O'quvchilarning nutq madaniyatini o'stirish ona tili ta'limda muhim ahamiyatga ega. Chunki og'zaki va yozma nutqni yaxshi egallagan o'quvchi barcha fanlarni oson va to'liq o'zlashtiradi, unda bilim olishga va yangiliklarga intilish to-bora kuchayadi. Hozirgi zamon pedagogikasida o'quvchilar nutqini o'stirishga muhim pedagogik muammo sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.G'ulomov, B.Qobilov. Nutq o'stirish mashg'ulotlari. Toshkent. "O'qituvchi", 1995,7-bet.
2. Qosimova K. va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent. "O'qituvchi", 2009.
2. Qosimova K., Ne'matova A. Ona tili 2–sinf uchun darslik . Toshkent. "Cho'lpon", 2010.
3. Qosimova K., Ne'matova A. 2–sinfda ona tili darslari. Toshkent. "Cho'lpon", 2010.
4. To'xliiev B, Shamsieva M., Ziyodova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi. Toshkent. "Yangi asr avlodi", 2006.
5. Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standartlari. Boshlang'ich ta'lim "Ta'lim taraqqiyoti" jurnali, Toshkent. "Sharq", 1999, 7–son.
6. Yunusov Q. Ona tili o'qitish metodikasi(ma'ruza matnlari) Andijon, 2009.